EĞRETİLEME Mİ, DEĞİŞMECE[41] Mİ?
BENZETMENİN SINIRLARI NEREDE BİTİYOR?

Giriş

Sorumuzu kısaca "Eğretileme (metafor) nedir?" diye de sorabiliriz.

Eğretileme (metafor) kavramı üzerine Batı'da onlarca kitap, yüzlerce yazı bulunmakla birlikte, bu kavramın ne olduğu ya da ne olması gerektiği konusunda görüş birliği oluşmamıştır. Böyle bir konuda görüş birliğinin olmasını beklemek pek de gerekli değildir belki. Ne var ki eğretileme konusundaki yaklaşım farklılıklarının nedenleri Batı'da ve bizde hayli değişiktir. Bizde özellikle Türk edebiyatındaki geleneksel yaklaşımın dışında kalıp Batı anlayışlarına yönelenler, *eğretileme* konusunda araştırma yapmak, kafa yormaktansa, bulanıklık içinde dolanıp durmak ya da aktarmacılıkla yetinmek gibi kolay yolları seçmişlerdir. Bu kesimin büyük çoğunluğu, eğretilemenin ne olduğu üzerinde açık bir düşünceye sahip bile değildir; Batı'da şöyle denmekte, şu şunu ileri sürmekte gibi yazılar yayımlamayı, Batı'daki anlayış farklılıklarının arkasına sığınmayı tercih etmektedir.

---

41 Değişmece: Mecaz, trope, figure.

Bu yaklaşım bizde, geleneksel yaklaşımın dışında kalanlarda, bir başka deyişle, kulağını yalnızca Batı'ya dayayanlarda bir dönemdir egemen anlayış haline gelmiş görünmektedir. Konuya ilgi duyan, eğretilemenin ne olduğunu öğrenmek isteyenler ise, böyle bir ortamda, şu ya da bu yaklaşımı benimseme olanağını elbette bulamamaktadır. Ortalıkta çeviri yazı dışında araştırma ya da tartışma yazıları da yayımlanmamaktadır zaten.

Görünen odur ki Türk edebiyatındaki geleneksel yaklaşımın dışında, eğretileme, *benzerliğe dayalı her değişmece*yle ya da *her türlü değişmece*yle eşitlenmiş görünmektedir.

Tartışma

Nedir eğretileme? Benzetmeyle farkı nerededir?

Eğretileme konusunda Batı'da kabaca üç anlayış vardır:

i. Benzetme içersin ya da içermesin her aktarma (phoros, pherein) bir metafordur. Başka bir deyişle, *eğretileme (metaphor)* kavramı, sözcüğün gerçek anlamı dışında kullanılması demek olan *değişmece* (mecaz, trope, figure) ile eş tutulmaktadır. Eğretileme ile düzdeğişmece arasında önemli bir fark göremeyen bu yaklaşım Aristoteles'e kadar uzanmaktadır; çünkü Aristoteles "metafor" sözcüğünü ünlü *Poetika* adlı kitabında *anlam değişmeleri, aktarmalar* için kullanmıştır[42]

---

42 *Meta* (öte, öteye, üzeri, üzerine)+*pherin* (taşımak, götürmek): transfer, başkalaşma, başkalaştırma (Eski Yunancadaki anlamı).

Samih Rifat da *Poetika'*yı çevirirken[43] "metafor" sözcüğünün karşılığını "eğretileme" olarak verme gerekçesini, metnin aslına sözcük bakımından bire bir bağlı kalma anlayışına dayandırmıştır. Ama çevirinin 60. sayfasında bir dipnot numarası düşme ve 88. sayfasında da bu dipnot için şöyle bir açıklama yapma gereksinimi duymuştur:

> Eğretileme: Dilbilgisinde olduğu gibi sözcük sanatlarında da kavramların henüz yerine oturmadığı bir çağdayız ve Aristoteles, eğretileme (metaphora) sözcüğünü, Antikçağ sonlarına doğru alacağı (ve oradan günümüze ulaşacak) anlamdan daha geniş bir anlamda kullanıyor; verdiği örneklerin belki yalnızca biri (akşam ve yaşlılık) gerçekten metafor, ötekilerse düzdeğişmece (fr. *metanymie*) ya da kapsamlayış (fr. *synecdoque*) tanımlarına daha çok uyuyor.

İsmail Tunalı ise, Aristoteles'in *Poetika'*sını çevirirken, "metafor" sözcüğünü, kavramdaki bu daralmayı göz önüne almış ve asıl anlamıyla, "mecaz" (değişmece) olarak vermiştir.[44] Belli ki Tunalı'nın gerekçesi, *Poetika'*da *metafor*'un, yalnızca benzerlik ilişkisiyle gerçekleşen *değişmeceleri* değil, benzerlik ilişkisi dışında kalan *değişmeceleri* de kapsayacak biçimde kullanılmasıdır; başka bir deyişle, ilk kullanımındaki amaca uygun davranmaktır.

Samih Rifat, *metaphora* sözcüğünü keşke *eğretileme* olarak çevirmeseydi; çünkü özellikle günümüz-

---

43 Aristoteles, *Poetika,* çeviren Samih Rifat, Doğan Kitaplığı, İstanbul, 2003.

44 Aristoteles, *Poetika,* çeviren İsmail Tunalı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.

deki karmaşa içinde bu sözcük, *dipnot* atlanarak algılanacaktır genellikle. Daha da ötesinde, *Poetika'* dan alıntı yapılırken bu dipnot hesaba hiç katılmayacak, yalnızca alıntıyı okuyan ve bu sözcükle ilgili farklı yaklaşımlar bilmeyen kimseler de kavramı ilk boyutuyla ele alacaklardır. Bütün bunlar da zihin karışıklığını artıracaktır kuşkusuz.

Metafor kavramındaki bu anlam daralmasını göz önüne almayanlar, benzerlik ilişkisine dayansın ya da dayanmasın, her aktarmaya, dolayısıyla her değişmeceye *metafor* demektedir. Değişmecelerin hepsini aynı sepete dolduran bu anlayış, benzerlik ilişkisi dışında gerçekleşen değişmecelerin, sözgelimi düzdeğişmecenin[45] bile bir benzerlik ilişkisi içerdiğini sanmakta ve tartışmalara bu sanıyla girmektedir. Belki dil felsefesi boyutunda ileri sürülebilecek bir anlayışı (dilin kökeninin de bir eğretileme olduğu düşüncesi gibi) farklı bir boyuta, sözcüklerin yeni anlam kazanma, anlam açılımına uğrama boyutuna uygularsak, her şey birbirine karışır; dili doğru algılama olanağını yakalayamaz, kafa karışıklığından da kurtulamayız. Düzdeğişmecelerde, hatta tüm söz sanatlarında "benzeyen" ve "benzetilen" bulunduğunu sanmaya, giderek bunu kanıtlamaya (!) bile kalkışırız.[46]

Kitap-lık dergisinin 65. sayısında (Ekim 2003) Yurdanur Salman, Batılı kaynaklardan yararlanarak yazdığını belirttiği yazısında, "eksiltili eğretileme"yi

---

45 Düzdeğişmece: Metonimi, mecazı mürsel.

46 Daha önceki bir tartışma ve açıklamalar için bakınız: N. Uğur, *agy,* s. 237-253.

şöyle açıklıyor:

> Aristoteles'e dek uzanan bir geleneğe göre, eğretilemelerle düzdeğişmeceler arasında önemli bir fark yoktur. "Richard bir gorildir" deyişi bize Richard hakkında gerçek bir bilgiyi aktarıyor olabilir, bize Richard'ın goril gibi bir adam olduğunu söylüyor da olabilir. "Richard gorile benziyor", "Richard goril gibi biri" deyişlerinde düzdeğişmeceyle, onu açıkça gorile benzettiğimizi belirtmiş oluruz.

Yurdanur Salman'ın bu sözlerinde iki çok önemli yanlış var. Aslında Y. Salman'ın yanlışları, yararlandığı Batılı kaynaklardan geliyor: Eğretileme ile düzdeğişmece arasında önemli bir farkın olmaması / "Richard bir gorildir" deyişinin iki anlamı işaret ediyor olabileceği.

+ Eğretilemelerle düzdeğişmeceler arasında, oluşum yolları bakımından, *önemli bir fark*ın olmamasını bir yana bırakın, benzer hiçbir yan yoktur. Hele "bir şeyi" düzdeğişmeceyle açıkça "başka bir şeye" benzetme hiç olanaklı değildir. Aristoteles metafor sözcüğünü geniş anlamda kullanırken kitabında adını andığı kavramları, yalnızca birer aktarma, birer anlam olgusu olmaları bakımından, bir üst başlıkta birleştirmiştir. Yoksa "düzdeğişmece"nin ya da herhangi bir kavramın "benzetme" içerip içermediğini tartışmaya kalkışmamıştır. Düzdeğişmece, benzerlik dışı denilen parça-bütün, iç-dış, neden-sonuç, soyut-somut gibi ilişkilere dayanan bir anlam olgusudur. (Bazı kaynaklar parça-bütün ilişkisini *kapsamlayış* kavramıyla verir)... Aristoteles, bu iki terimi ayrı ayrı kullanmaz zaten, yalnızca metafor'u kullanır.

++ Dille, hele de anlambilimle uğraşanlar iyi bilirler: Sözcükler, bağlamlarına göre anlam kazanır; aynı bağlamda ikili anlamları gösterebilme (işaret etme) ise, ancak bazı bağdaştırma türleriyle (kinaye, tevriye, iham…) gerçekleştirilen bağlamlarında üstlenebilirler.

Belirsizlikler, bozuk bağdaştırmalar olmalarıyla anlam dışıdır. Bir sözcük (ya da sözcük öbeği) sözceden koparıldığında ikili anlam ya da anlamsızlık oluşabilir. Böyle durumlarda, bağlamı bozulduğu ya da var ediliş amacından uzak düşürüldüğü için, sözcük, anlam oluşturma eksenlerinde ele alınamaz. "Richard bir gorildir" cümlesinin sözce değeri kazanabilmesi, yani anlamlı bir söz olabilmesi için bağlamının belli olması gerekir. Başka bir deyişle, bu cümle, ya gerçek bir gorili ya da gorile benzeyen bir kişiyi anlatmak için kurulmuş olmalıdır.

Gerçekten bu iki anlamı birden ya da daha çok anlamı veriyor olması durumunda ise, metin boyutunda bir tutarlılık içinde kullanılmış olması gerekir. Bu durumda da belirsizlik değil, bilinçli bir çokanlamlılık ya da gerçek anlamlara dayalı bir ikili bağlamlılık söz konusudur; çünkü sözcükler birden çok sözce değerini, tek bir metin içinde kullanılarak, uygun bağlamlarda bağdaştırma yapılarak elde etmişlerdir.

Öte yandan, bir tek cümlede bile eğretileme, düzdeğişmece gibi anlam olguları iç içe geçebilir, bunlardan biri çok örtük olabilir; ama böyle kullanımlarda bile yukarıdaki gibi bir belirsizlik oluşmaz, hele "düzdeğişmece yoluyla benzetme" hiç oluşmaz.

Eğretilemelerin aktarmalarla, yani bir anlamda

mecazlarla (değişmecelerle) özdeş tutulması bazen de farkına varılmadan yapılmaktadır. *Eğretileme* ve *düzdeğişmece*nin farklı anlam olguları, farklı mecazlar olduğu bilinmesine karşın, farklı anlayışların tanımlarının birbirine karıştırılması, konunun karmaşık duruma getirilmesi sonucu yanlış, güya yeni tanımlar yapılmakta ya da konular, sınırları bulanıklaştırılarak aktarılmaktadır.

Oğuz Demiralp, *Kitap-lık* dergisinin 66. sayısındaki (Kasım 2003) yazısında şöyle diyor:

> Nedir metafor? En geniş anlamıyla bir sözcüğün ya da bir sözcük kümesinin bilinen ya da üzerinde toplumsal uzlaşma olan anlamından başka bir anlamda kullanılmasıdır, diyenler de var. Teknik boyutta ise daha sınırlı bir anlam verme görülür. Benzetme ya da bir ilgi nedeniyle bir şeye başka bir şeyin adını verme derler. Eski Türkçede "istiare", yeni türkçede "eğretileme" dediğimiz söz sanatıdır.

Demiralp, Aristoteles'in kullandığı ve daha sonra onun bu kullanımına dayananların kabul ettiği *metafor = mecaz* (değişmece) özdeşliğine göre yapılan tanımı aktarıyor önce; çünkü "bilinen ya da üzerinde toplumca uzlaşılan" anlam "gerçek anlam", bunun dışında kalan "başka bir anlam" ise "değişmece (mecaz) anlam" demektir. "Teknik boyutta (ise) daha sınırlı bir anlam verme" diye aktardığı da aslında aynıdır. Çünkü "benzetme nedeni"yle "bir şeye başka bir şeyin adını verme", eğretileme türü değişmeceyle ilgilidir; ama "ilgi nedeniyle bir şeye başka bir şeyin adını verme", Oğuzalp'ın sandığı gibi eğretilemeyle ilgili değildir, düzdeğişmeceyle ilgilidir. Zaten (belki)

farkında olmadan “ya da” dışlama bağlacı kullanılmıştır: “benzetme ya da ilgi nedeniyle”. Oysa kaynaklar, özellikle böyle dışlamalı bağlamlarda “ilgi nedeni”ni düzdeğişmece için söz konusu eder. Bu “ilgi nedeni” ile de parça-bütün, iç-dış, sanatçı-yapıt, kent-halk ya da yönetim, neden-sonuç vb. ilgileri amaçlarlar. Böylece Oğuzalp, her iki tanımda da *“başka anlama aktarma / değişmece” = “eğretileme”* özdeşliğine göre yapılan tanımları, yani aslında aynı tanımı vermiş olmaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Günümüzde *“metafor (eğretileme) = mecaz (değişmece)”* kabulü bizi açıklığa değil karmaşıklığa götürür. Bu karmaşadan kurtulmanın ilk adımı, *“metafor”* kavramını, Aristoteles için *mecaz (değişmece)* olarak almak, Aristoteles sonrası için, mecazın bir türü olarak “eğretileme” karşılığı için kabul etmektir.

ii. “Eğretileme”nin ne olduğu ya da ne olması gerektiği konusunda Batı dünyasındaki ikinci eğilime göre -en yaygını da budur-, “metafor”u, tüm mecazlar değil, benzetme kaynaklı *mecazlar* oluşturur. Bu eğilimdeki baskın anlayışa göre, eğretilemenin benzetmeden farkı, benzetme ilgecinin sözcede yer almamasıdır. Bu anlayışa göre, benzetmenin “teşbih-i beliğ” ve “teşbih-i mürsel (teşbih-i müekked)” türlerine eğretileme denmelidir. Sözgelimi, “zaman paradır”, “dünya bir sahnedir”, “insan bir kurttur”, “Richard bir gorildir”, “Tolstoy bir bebekti”, “yaşam bir ışıktır”, “ışık bir özdür”, “aşk bir gıdadır / yiyecek ve içecektir”; “evlilik, toplamı sıfır olan bir yolculuktur”, “yaşam, mekân içinde bir yolculuktur”, “yaşam, değerli bir hazinedir”, “öfke, bir kap içinde yer alan

sıcak bir sıvıdır" gibi sözlerde benzetme değil eğretileme vardır.[47]

Edebiyat bilimiyle yakından ilgilenenler eğretilemeyi bizdeki geleneksel anlayışla algılarken, bu bilgileri bizim kaynaklarımızdan değil de Batı'dan, Batılı kaynaklardan öğrenmeye çalışanlar, özellikle

---

47 Bu ve benzeri örnekler ilk kez George Lakoff-Mark Johnson ikilisinin 1980'de çıkardığı ve Türçeye Gökhan Yavuz Demir tarafından *Metaforlar / Hayat, Anlam ve Dil* diye çevrilen kitapta (Paradigma Yayınları, 2005) kullanılmıştır. Bu ikilinin yaklaşımı metafor konusunda büyük bir dönüşüm getirmiş, kavramı dil sınırları dışına taşıyarak önce bilişsel (kognitif) bilimlere, arkasından da eğitim bilimlerden psikanalize kadar pek çok alanda temel kavram durumuna yükseltmiştir. Kitabın yazarları yaklaşımlarını, "Biz, metaforun gündelik hayatta sadece dilde değil, düşünce ve eylemde de yaygın olduğunu keşfettik" (s. 25), "Öncelikle linguistik delil temelinde, gündelik kavram sistemimizin önemli bir kısmının doğası gereği metaforik olduğunu keşfettik" (s. 26) gibi sözlerle açıklamışlar, hatta "Metaforlar temelde doğası itibarıyla kavramsaldır; metaforik dil ikincildir" (s. 304) tezi temeline dayandırmışlardır. Bütün bu tartışmalarda gözden kaçırılan çok önemli bir durum vardır, önemi nedeniyle de ayrı bir çalışma gerektirmektedir bence. Ama burada kısaca değinebiliriz konuya. "Kavramsal metafor kuramı" adı verilen Lakoff-Johnson yaklaşımında verilen "zaman paradır" gibi örnekler bir "dil nesnesi" değil, "zihinsel bir nesne" olarak kullanılmaktadır. Yani "zaman paradır" sözü, "iki sözcüklük bir dil nesnesi" olarak değil, "kavramsal boyutta bir algı-metafor" olarak kullanılmaktadır. Bu soyut "kavramsal metaforlar"ın anlatımı doğal olarak, "Zamanımı *harcıyorsun*", "Bu patlak lastik bir saatime *mal oldu*", "Hastalandığımda *çok* zaman *yitirdim*" gibi (s. 30) sözlerle dilde somutlaştığı için, dil-metafor tartışması esas bu sözler üzerinden yapılmalıdır. Zaten kitapta da yapılan budur. Önce soyut düzeyde kavramsal metaforlar örneklenmekte, sonra zihnin bu temellerde işleyişi ve bu işleyişin dilsel örnekleri üzerinde durulmaktadır.

şairlerimiz, büyük çoğunlukla bu ikinci anlayışı paylaşmaktadır. Aslında bizdeki edebiyat bilgilerinden habersiz olunduğu için, Batı'da en çok ne denilmişse o bilgiye bağlı anlayış yaygınlaşmıştır böylece. Zaten sözü edilen kimseler yerli kaynakları fazla karıştırmaz ve bilmezler.

Eğretilemenin benzetmeden farkını benzetme ilgecinin yokluğuyla açıklayanların yanında, 'benzetme yönü'nün yokluğuyla açıklayanlar da vardır. Sözgelimi, "ölüm bir gün gibidir", "sünger gibi içmek" vb. sözlerinde eğretileme yapılmaktadır bu anlayışa göre.

Bu iki anlayışı ("ilgeç"in ya da "yön"ün yokluğu koşulunu) tek bir anlayış sanıp karışık tanımlar veren, farklı örnekleri bir arada sıralayanlar da görülmektedir.

Bizce bu anlayışta, benzetme ile eğretileme birbirine karışmakta, asıl önemlisi, *değişmece (mecaz)* yoluyla elde edilen yeni imgeler, eğretileme sanılmaktadır. Aslında bu yaklaşım, Aristoteles'in bütün değişmeceleri *metafor* olarak adlandırması, yani biraz yukarıda üzerinde durduğumuz ilk anlayışın hemen hemen aynısıdır. Örneklere dikkatle bakılırsa, farklı düzlemlerde yer alan varlık ya da kavramlar arasında (*zaman/para, dünya/sahne, insan/kurt...*) anlam ya da ad aktarımı yapılmaktadır. Değişmecenin temel koşullarından biri bu değil midir? "Çocuk, babası gibi hızlı hareket ediyor" sözünde değişmece oluşmaz; çünkü karşılaştırılan iki varlık ("insan" ve "çocuk") aynı düzlemde yer almaktadır ve karşılaştırılan yanları ("hız" / "hareket") aynı nitelikte olduğu için, anlam ya da ad aktarımına gerek kalmamakta-

dır. Oysa "Çocuk şimşek gibi hızla atıldı.", "Çocuk şimşek hızıyla atıldı." denildiğinde "atıldı" ("atılmak") sözcüğü, hatta bir ölçüde de "şimşek" sözcüğü değişmece anlamda olmak zorundadır. Farklı düzlemlerdeki varlıkları ("çocuk" ve "şimşek") bağdaştırma yoluyla aynı bağlamda bir araya getirmenin, aynı düzleme çekmenin yolu budur çünkü. "Şimşek hızı", *gerçek* anlamıyla değil, ancak *değişmece* anlamıyla çocukta düşünülebilir. Benzeyenle (*çocuk*) kendisine benzetileni (*şimşek*) birleştirmeden, *birisinin özelliğini diğerine aktarma* anlam olgusu ile *iki ayrı varlığı bir aktarma sonucu tek varlıkta birleştirme* anlam olgusunun farkını görebilmek gerekir. Bu fark, birisinin *benzetme (simile),* diğerinin *eğretileme (metafor)* olmasıyla ilgilidir.

Benzetme ilgecinin ya da benzetme yönünün olmaması, '*benzeyen* ile '*kendisine benzetilen*'i birleştirmez, tek varlıkta buluşturmaz; *benzetme*'nin bu iki temel öğesinden biri sözceden düşmedikçe de bu birleşme olmaz. Benzetmelerde aktarma, Aristoteles'teki anlamıyla *metafor*, daha sonraki anlamıyla *değişmece (mecaz)*; "zaman paradır", "Tolstoy bir bebekti" gibi yalın benzetmelerde *kendisine benzetilen*le ilgilidir: "Zaman" ve "bebek", *gerçek* anlamlı değil, *değişmece* anlamlıdır. "Evlilik toplamı sıfır olan bir yolculuktur" bağlamında ise, *kendisine benzetilen* "yolculuk" ile *benzetme yönü*, varlıların ortak yanı "toplamı sıfır" sözcükleri *değişmece* anlamlıdır. Sözcüklerin aktarma yoluyla üstlendikleri değişmece anlamlara karşın, benzeyen ve kendisine benzetilenler (zaman / para, evlilik / yolculuk) belki bir yanlarıyla birleşmiştir ama iki varlık olarak dilde varlığını

halen korumaktadır. Aktarmalar, varlıklar boyutunda tam gerçekleşmemiştir.

Oysa, "bağıran manşetler", "içim yanıyor" gibi değişmecelerde, *kendisine benzetilen*ler (insan, odun vb.), sözceden tümüyle düşürülmüş, "bağırmak" ve "yanmak" özellikleri, *benzeyenlere* ("manşetler", "içim"), değişmece (mecaz) yolla mal edilmiştir.

İşte bu fark, *benzetme* ile *eğretileme* arasındaki farktır. Benzerlik ilişkisiyle gerçekleşen her *değişmece*ye eğretileme denilirse, benzetme-eğretileme farkı ortadan kalkacaktır. Elbette böyle bir yaklaşım mantığı da ileri sürülebilir; ama o zaman, "benzetme türü değişmeceler"den söz edilemez, "*benzerlik içeren her değişmece*"ye *eğretileme* denmesi, dolayısıyla benzetme anlam olgusunun yok sayılması gerekir.

Demek ki sorun, bir yerde, "benzetme (simile)" ve "eğretileme (metafor)" kavramlarını ayrı ayrı mı, yoksa tek bir kavram mı olduğuna karar vermekle; ama asıl önemlisi "eğretileme (metafor)" ve "değişmece (mecaz, trope)" terimlerinin açıklığa kavuşturulmasıyla, anlam ya da ad aktarmasına uğrayan sözcüklere ne diyeceğimizle ilgilidir.

Eğretilemeyi, benzerlikle ilgili olsun olmasın *her aktarma*yla özdeş gören bir önceki anlayışta olanlar ile bu ikinci anlayışta olanlar, *değişmece (mecaz)* kavramını zaten pek kullanmıyorlar, bu terimi dillerinden tamamen silmiş durumdalar.

iii. Batı'da hayli az ama bizde geleneksel anlayış olarak neredeyse tam kabul görmüş olan eğretileme anlayışı ise, benzetmenin iki temel öğesinden birinin sözden düşürülmesi, diğerinin sözcede esas alınması yoluyla oluşan *değişmeceye* "eğretileme" diyen anla-

yıştır. Bu yaklaşıma göre, "*bağıran* manşetler", "içim *yanıyor*", "*aslanlarımız* yine galip geldi" sözcelerinde eğretileme söz konusudur.

Divan edebiyatından günümüze sözlükler ve kitaplar eğretilemeyi bu anlayış doğrultusunda vermektedir. Bu nedenle eğretilemeyi bizdeki kaynaklardan öğrenenler ile Batılı kaynaklardan öğrenenler arasında önemli anlayış farkları oluşmuştur.

Bizce de eğretileme ve benzetme kavramlarına bu kabulle bakmakta yarar vardır; çünkü ancak o zaman *benzetme, eğretileme, değişmece, düzdeğişmece* kavramlarında açıklık elde edilebilecektir.

Burada Doğan Aksan'a özel bir yer ayırmak gerekiyor.

Doğan Aksan, anlambilime, Batı'dan da bakarak bizde kimlik kazandıran en önemli bilim insanımız. Başkaları çeviri mantığıyla düşünürken D. Aksan, dikkatini ve emeğini özellikle Türkçe üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Eğretileme ile benzetme farkını, Aksan, bir tek yerde açık olarak verir:

> Bizce, bu tür sözlerin ("benzetme"nin, N.U.) niteliklerinin tam anlaşılabilmesi, tanımlanabilmesi için en doğru yol, onları deyim aktarmalarıyla[48] (meta-

---

48 D. Aksan "metafor" için "deyim aktarması" terimini ısrarla kullanmaktadır. Metaforu oluşturan sözlerin "deyimler"le hiçbir ilgisinin olmamasına karşın, bu terimde ısrarını anlamak olanaklı değildir. Aksan, bir tv programında, "deyim aktarması" terimini hocasından devraldığını söylemiştir. Gerçekten de hocası Necip Uçok'un çalışmalarında geçmektedir "deyim aktarması" terimi (Genel Dilbilim/Lenguistik, ilk baskı 1947, ikinci baskı 2004). Bu konudaki ayrıntılı eleştirimiz

for/eğretileme, N.U.) karşılaştırmaktır. Böylelikle, benzetmenin deyim aktarmalarıyla farkı kolaylıkla belirir. Örnek olarak, herhangi bir dilde bir şahıs için, Hayakawa'nın gösterdiği gibi, "o bir domuz gibidir" şeklinde bir benzetmeye başvurulurken, deyim aktarmasında o şahsı nitelemek üzere, doğrudan doğruya, ilgi kurulan kavramı yansıtan kelime *(domuz)* kullanılır. *Keçi gibi inatçı* sözleriyle yapılan bir benzetme, yalnızca *keçi* şeklinde, bir insan için kullanılırsa, bir deyim aktarması sayılır.[49]

D. Aksan benzetmeyle eğretilemeyi (deyim aktarmasını) bu örneğin dışında bu kadar açık anlatmaz. Örnekler yoluyla dolaylı karşılaştırmalar yapar. Ama "aralarında uzak yakın ilgi bulunan iki şey arasında bir benzetme yoluyla ilişki kuran, birinin adını ötekine aktaran bir eğilim, bir dil olayı"[50] tanımının benzerini bir iki yerde daha verir.[51]

Ancak bu tanımlara karşın, kitaplarında yinelediği örneklerin yalnız birinde, bir kez, anlatımı ile örneği birbirine uymaz. Anlatımında benzeyenin ve benzetme ilgecinin atılmasını, adlarını doğrudan anmadan yeterli görürken, örneğin birinde yalnız benzeyen atılmıştır:

---

için *Anlambilim/Sözcüğün Anlam Açılımı* kitabımıza bakılabilir. "Deyim" kavramının günümüzdeki anlamı 70'li yıllara doğru kesinliği kavuşturulmuştur. "Deyim aktarması" adlandırması bu dönemden önce belki de bir sakınca oluşturmuyordu.

49 Doğan Aksan, *Anlambilim ve Türk Anlambilimi,* 1987, s. 131.

50 *Agy*, s. 124.

51 Sözgelimi: Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara 1993, s. 127.

> Benzetmeler, daha sonra ele alacağımız aktarmaların ilk aşamasıdır. Bir insan için kullanılan *fitil gibi sarhoş* benzetmesi, ikinci aşamada yalnızca *fitil*'in söylenmesiyle deyim aktarmasına dönüşür. *Keçi gibi inatçı* benzetmesi *o ne keçidir* ya da *inatçı keçi* kullanımında artık bir deyim aktarmasıdır.[52]

Buradaki ikinci örneğinde bir çelişmenin varlığı açıkça görülmektedir. "Yalnız kendisine benzetilenin (fitil) söylenmesi"ni "deyim aktarması" için yeterli bulan Aksan, "o ne keçidir" benzetmesini (çünkü *benzeyen* ve *kendisine benzetilen* birlikte söylenmektedir) "deyim aktarması" saymaktadır. Aynı örneği yinelediği diğer yerlerde ise, bildiğimiz geleneksel eğretileme anlayışını sürdürür:

> Örneğin *keçi gibi inatçı* benzetmesi, ikinci bir aşama olarak insan için kullanılan ve doğadan insana aktarmayı gösteren *inatçı keçi* aktarmasına dönüşebilir. Sürekli olarak, dişlerini gösterir biçimde, yerli yersiz gülen kimse için kullanılan *pişmiş kelle* aktarması da bir benzetme türüdür.[53]

Alıntılayacağımız aşağıdaki parçada ise, açıklama ile örnek birbirine uymamaktadır. Yukarıdakilerin tersine 'benzetme ilgeci'nin kaldırılmasını yeterli bulduğunu söyler ama örnek verirken doğru olanı yapar ve 'benzeyen'i de sözceden düşürerek açık eğretilemeyi verir:

---

52 Doğan Aksan, *Anlambilim ve Türk Anlambilimi,* Ankara, 1987, s. 61.

53 Doğan Aksan, *Anadilimizin Söz Denizinde*, Bilgi, Şubat 2002, s. 101.

> Bir genç kızın fidan gibi ince, narin yapılı ve çekici olduğunu belirtmek üzere, onun için *fidan gibi* ya da *ceylan gibi* benzetmeleri yapılır. Ancak benzetme ilgeci kaldırılarak bu genç kız *fidan* ya da *ceylan* göstergeleriyle anlatılırsa burada artık birer deyim aktarması söz konusudur.[54]

Örneklerde aslında kaldırılan yalnız *benzetme ilgeci* değildir, "benzeyen" de kaldırılmıştır; çünkü "fidan gibi" ve "ceylan gibi" örneklerinde, sözcük olarak yüzeyde söylenmemesine karşın, "benzeyen", bu öbeklerde sözcük olarak dilsel yönden var sayılır. Yalnızca bir söz eksiltilemesi yapılmıştır; bu nedenle de "fidan gibi (kız)" öbeklerindeki "kız" sözcüğünün söylenip söylenmemesi anlam açısından bir sonuç doğurmaz, dolayısıyla benzetmeyi de eğretilemeye çevirmez.

Bu tür bir "dalgınlık", "pişmiş kelle' aktarması da bir benzetme türüdür" sözünde de ayrı bir dalgınlık olarak ortaya çıkmıştır (oysa bu aktarma, *benzetme* değil, apaçık belli ki, bir *açık eğretileme*dir.

O ne keçidir örneği dışında Aksan'ın kitaplarında verdiği örneklerin tümü, yukarıda aktardığımız ve bizdeki geleneksel eğretileme anlayışını da belirten üçüncü anlayışa tamamen uygundur; başka bir deyişle, benzetmenin temel öğeleri olan *benzeyen* ya da *kendisine benzetilen*in sözceden düşürülmesiyle gerçekleştirilen *tam aktarmalara* uygun anlatımlar ve örneklerdir.[55]

---

54 D. Aksan, *Anlambilim ve Türk Anlambilimi,* s. 63.

55 Doğan Aksan'a, "metafor"a "deyim aktarması" demesinin

Sonuç ve Öneriler

Bizim geleneksel anlayışımız, anlam olgularını ve değişmeceleri kısa ama açık vermektedir. Önemli eksikler içerse bile yine de anlaşılır özelliktedir. En büyük eksiklerimiz ise bizce şunlardır:

◊ Değişmecelerin sınırlarını, türlerini belirlemede tartışma yapılmıyor oluşu, kimi yanlışların olduğu gibi sürdürülmesi. En geniş çalışmayı (20 sayfa), bildiğimiz kadarıyla İsmail Habib yapmıştır.[56] Pek çok konuda olduğu gibi, bu konuda da yeni anlayışlara gidilmemiş, tekrara düşülmüş, aynı örnekler kullanılmıştır. Değişmeceleri ve yazınsal sanatları modern edebiyatımızda tartışan değil ama inceleyen sınırlı bir kaynak da bizim görebildiğimiz kadarıyla daha yeni yayımlanmıştır.[57] Bu kitabın çerçevesi

---

dışında önemli bir eleştirim de, "deyim aktarmaları"nı türlere ayırma biçimine ve örneklerine ilişkindir. Aksan, "deyim aktarmaları"nı genelde dörde ayırır: *İnsandan doğaya aktarma (kapalı eğretileme), doğadan insana aktarma (açık eğretileme), somutlaştırma, duyular arası aktarım*. Bu adlandırmalarda özellikle ayraç içlerinde verilen terimler yerinde değildi, yanlıştır; çünkü "insandan doğaya" aktarmalar yalnızca "kapalı eğretileme" değildir, tıpkı "doğadan insana" aktarmaların yalnızca "açık eğretileme" olmadığı gibi. "Somutlaştırmalar" ile "duyu aktarmaları" ise açık ve kapalı eğretilemeler dışında üçüncü ve dördüncü eğretileme türleri değildir; bunlar da ya açık ya da kapalı eğretilemelerdir. Bu konunun eleştirisi, şu anki tartışmamızın amacı dışında yer aldığı için burada ayrıntılara girmiyorum.

56 İsmail Habib (Sevük), *Edebiyat Bilgileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1942, s. 356-362.

57 Hasan Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebi Sanatlar*, Söylem Yayınları, İstanbul, 2002 (Bu yazının yayımından sonra bu ni-

“edebi sanatlar” olduğu, dolayısıyla değişmecelerin neler olduğunu, nasıl oluştuğunu, sınırlarını ele alma amacı gütmediği için aslında konumuz dışında kalmaktadır.

◊ Değişmeceleri ve aktarmaları sözcük düzeyinden metin, hatta dilin genel boyutuna hâlâ çıkaramamış olmamız. Hâlâ “söz sanatları”ndan söz ediyoruz; oysa bu dar boyuttan dilin genel boyutuna geçmemiz gerekmektedir. “Beni çok *kırdın*.”, “*Ocağı* yak”, “*Yüzü kızardı*.”, “*Gülüm* benim” sözleri öncelikli olarak ele alındığında “edebi sanat” çerçevesinde değildir; çünkü bu amaçla yaratılıp söylenmemiştir. Bunlar dilin tözüyle ilgili ve öncelikle günlük boyutta ele alınması gereken “anlam olguları”dır. Edebi sanatlar, anlam olaylarının özel ve dar bir alanına, retoriğe (belagata) ve edebiyata ilişkindir. Batı’da *anlam* uzun zamandır cümle, metin, yapıt, hatta metinlerarasılık düzeyinde tartışılmaktadır. Eğretileme bile bir dönemdir bilişimbilim, toplumbilim (sosyoloji), ruhbilim (psikoloji), ruhçözümü (psikanaliz), eğitimbilim vb. alanlarında tartışılıyor artık.

Sözcük boyutunda bile karmaşa varken, daha geniş boyutta sorunu çözmek kuşkusuz ki zordur. Daha *benzetme* ile *eğretileme*yi aynı sanan; *eğretileme* deyip *ayrıntılı benzetme*yi örnek olarak veren; eğretileme örneklerini “kapalı eğretileme”, “karma eğretileme”, “ölü eğretileme”, “eksiltili eğretileme” olarak veren (bunların karşıtbütünü olarak “açık eğretileme”, “teklik eğretileme”, “canlı eğretileme”,

---

telikte bir kitap daha çıktı: Muhittin Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007).

“tam eğretileme” yok mu peki?); “metaforu”, “en genel anlamı ile Türkçede ‘açık istiare’ (eski dilde ‘istiare-i musarraha’)” diye veren (üstelik, yazısının ilk müsveddelerini okuyup eleştirilerini söyleyen üniversite hocalarına bir de teşekkür eden) kimselerin yazıları dergilerde yer bulurken[58] işimizin ne kadar zor olduğunu düşünmek bile garip kaçıyor.

Bence, Batı’daki kavram karmaşasını bize taşımak yerine, Batı’daki anlayışlardan birini doğru dürüst kavrayıp benimsemek, bu anlayışlardan birisiyle ya da birkaçıyla bizdekini buluşturmak ya da bizim söz sanatlarına yaklaşımımızdaki geleneksel anlayışımıza bağlı kalıp bu doğrultuda Batı’dan da yararlanarak çalışmalar yapmak seçenekleri önümüzde durmaktadır.

Geleneksel anlayışımızda kafa karışıklığı pek yok; ama araştırma, genişletme ve modernleştirme eksikliği var.

Kuşkusuz ki pek çok konuda olduğu gibi eğretileme konusunda da farklı yaklaşımlar varlığını sürdürecektir. Dile çok farklı yerlerden bakacak olanlar daha değişik yaklaşımlar getirecek, bu yaklaşımlar dilin değişik boyutlarının keşfedilmesini sağlayacaktır. Burada benim eleştirim, yaklaşımların iç tutarlılıktan çok uzak olmalarına yöneliktir. Dil gibi bir alanda bu iç tutarlılık bile boşluklar, tartışmaya açık çatlaklar taşır elbette. Ama zihinsel karmaşanın en aza indirilmesi, konu üzerinde belli bir berraklığa kavuşulması öncelikle gerekli değil midir dersiniz?

Bizce asıl üzerine gidilmesi gereken kavram, *de-*

---

58 Sözgelimi *Kitap-lık* dergisi, Sayı 65, Ekim 2003.

ğişmece kavramıdır. Bu kavram üzerinde ne yazık ki bizde de neredeyse hiç durulmamıştır ve bu konuda önemli yanlışlar, eksikler söz konusudur. Bunlar üzerinde biz belli ölçülerde bir şeyler söylemeye çalıştık (*Anlambilim/Sözcüğün Anlam Açılımı* kitabı). Dileğimiz, üzerinde durduğumuz konunun bu boyutlarda tartışılması, bu boyutların genişletilmesi ya da aşılması doğrultusunda çalışmaların, tartışmaların yapılmasıdır.